

30 години педагогически факултет при Великотърновския
университет „Св. св. Кирил и Методий”
30 Years Faculty of Education of St. Cyril and St. Methodius
University of Veliko Turnovo

СОЦИАЛНАТА ИНКЛУЗИЯ В СЪВРЕМЕНОТО ОБУЧЕНИЕ ПО РЕЛИГИЯ

Магдалена Легкоступ

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Обект на настоящата статия са бедността и социалното изключване като проблеми на инклузивното обучение по религия. Представят се възможности и примерни методи за социално приобщаване в обучението по религия.

Keywords: social inclusion, contemporary religious education

Социалната проблематика е същностно, екзистенциално присъща на религиозните измерения на човешката битийност. И макар темпоралният контекст на вярата да е от гледище на вечността, функционирането на религиозните системи в историята ги изправя неминуемо пред предизвикателствата на социалността. Това обуславя необходимостта и неотложността на адекватна на актуалните нужди на обществото реакция, изразена в конкретни дела на вярата. Действеният характер на този отговор не е породен от императива на закона, нито от повелята на нравствения дълг или абстрактните идеали – той е онтологично присъщ на религиозността и естествен израз на вярата като начин на живот. Освен това, както отбелязва доц. д-р Св. Тутеков, „Църквата открива най-дълбокия *логос* на социалността във връзка с истината за личността и това я прави способна да постави социалните проблеми в една метасоциална перспектива и да разкрие екзистенциалния им смисъл и *телос* в контекста на „нормативната защита на ценността на човешката личност” (Лубардић, 2010: 149).

Личностноцентричната социална етика като вътрешно присъща на вярата може да даде съществен принос в процеса на формиране на система от нравствени ценности у подрастващите. Именно затова обучението по религия може да бъде съществен фактор в активирането и трансформирането на социалната рефлексия в действен и „автентичен духовно-екзистенциален подход към социалната проблематика” (Тутеков, 2013: 267).

Бедността и социалната ексклузия като проблеми на инклузивното обучение по религия

Грижата за човешките проблеми, свързани с бедност и неравенство, е неотделима и съществена част от живота във вярата, която според думите на

св. ап. Яков е „мъртва”, ако не е придружена от дела. Тази връзка между деятелното и съзерцателно начало във вярата е дълбоко подчертана и в притчата за Страшния съд, където Господ казва: „гладен бях и Ме нахранихте, жаден бях и Ме напоихте” (Мат. 25: 35).

В определен смисъл и млчанието, и постът като духовни аскетични практики, функциониращи в личното движение на религиозността към святост, имат отношение към проблема на бедността. Те призовават и обучават вярващия да не изразходва необмислено нито думите, нито храната. Молитвата подготвя за умереност и въздържание, като същевременно развива чувствителност към проблемите на бедността и несправедливостта. Според Вселенския патриарх Вартоломей „тези добродетели са извънредно важни в културата, равнодушна към необмисленото пилеене, ориентирана към постоянно бързване и приоритет на личните желания пред чуждите потребности.” По такъв начин според него „грижата за екологическите проблеми е пряко свързана с грижата за проблемите на социалната несправедливост, особено с глада. Църква, пренебрегваща молитвите за обкръжаващата среда, не би делила храна и питие и със страдащото човечество. Същевременно общество, което не желае да се грижи за всички хора, несъмнено пренебрегва цялото Божие творение, включително и обкръжаващата среда.“ (Варфоломей, 2008: 200)

Бедността е една от причините, водещи до *социална ексклузия* (изключване). Грижата за децата в бедност още от ранна възраст е от високо значение за тяхното здраве и развитие. Конкретните ѝ прояви както в исторически план, така и в съвременното ни общество имат както светски, така и религиозен характер. Ето защо обучението по религия не може да остане безразлично към този проблем на социална неравнопоставеност и несправедливост, а е призовано да даде своя принос в търсенето на решения и формиране на активна позиция и съпричастност у подрастващите.

Съществена характеристика на инклузивното обучение по религия е неговата социална насоченост, а една от целите му – формиране на социална чувствителност и ангажираност към проблемите в обществото, както и мотивиране към реални действия за подпомагане на нуждаещите се. Бедността е един от основните проблеми, към който може да бъде ориентирано разглежданото религиозно съдържание чрез разбиране и осмисляне на самото понятие, търсене на причините и формиране на активно отношение на основата на личен ангажимент в търсенето на решения. Важно е учителят по религия да покаже на своите ученици, че бедността не е само финансово състояние. Да си беден, засяга живота по много начини.

Бедността е категория, която може да се оценява глобално от обществена гледна точка, в сравнение с други страни и периоди, и в личностен план, като изпадането в състояние на бедност може да има временен, епизодичен и траен характер. Тя е относителна¹⁾ – както по отношение на определено общество, така и по отношение на момента, в който то се разглежда.

Факторите, обуславящи съществуването и мащабите на бедността като явление, са комплексни. Те са своеобразно наслагване на застрашаващи благосъстоянието *обществено-икономически, личностни и културни* причини.

Основните общественно-икономически фактори за бедността днес са: трайните изменения в условията на заетост; повишените изисквания на трудовия пазар към подготовката, квалификацията и мобилността на работната сила; наличието на тежък физически труд и неблагоприятна работна среда; икономическите кризи, съпътствани от масова безработица; научно-техническият прогрес, предизвиквайки структурни промени, също води до безработица на известна част от населението.

Личностните фактори са конкретни за всеки един случай и могат да бъдат: здравословното състояние – лошо здраве по рождение или породено от нещастен случай; непостоянната заетост и безработицата; ниското образователно и квалификационно равнище; ниските доходи; жилищният проблем – високи наеми; броят на издържаните нетрудоспособни в семейството.

Културен фактор: ниската обща култура; ниското образование; непознаване на правата, които притежаваме; липсата на участие в обществения и гражданския живот; трудните отношения в семейството.

Съществуват и две крайни обяснения за причините на бедността: всеки сам си е виновен за това, което го е сполетяло; виновни са общественно-икономическите условия.

Бедността всъщност е резултат от струпването и мултиплицирането на много фактори. По тази причина борбата с нея не може да се провежда с еднопосочни мерки.

Социалната инклузия в обучението по религия

Социалното включване е процес, който осигурява на изпадналите в риск от бедност и социално изключване да *получат възможностите и ресурсите, необходими за пълното им участие* в икономическия, социалния и културния живот и да *се радват на стандарт на живот и благосъстояние*, считани за нормални в обществото, в което те живеят. Този процес им гарантира *по-голямо участие* в процеса на вземане на решенията, които влияят върху техния живот и *по-голям достъп* до фундаменталните човешки права.

Приобщаващото или инклузивно образование, от своя страна, е процес на осъзнаване, приемане и подкрепа на индивидуалността на всяко дете или ученик и на разнообразието от потребности на всички деца и ученици чрез активиране и включване на ресурси, насочени към премахване на пречките пред ученето и научаването и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота на общността.

В много отношения България е модерна и демократична европейска държава, но все още много хора в нашата страна не участват в социалната и ико-

номическата сигурност и комфорт, възприемани като норма в едно наистина демократично общество.

Когато говорим за инклузия, кои са групите, които трябва да бъдат приобщени в контекста на обществото и на образованието? Широкото разбиране на инклузията обхваща: националните малцинства, хората със специални нужди; надарените деца, расовите групи, представителите на различни религиозни традиции; хората, изключени по каквато и да е причина.

Пътища за изключване на хората могат да бъдат езикът, етикетите, стереотипите. Етикетите класифицират, категоризират и предизвикват реакции, които могат да нямат нищо общо с цялата реалност. Цели слоеве на обществото са заклеявявани, защото хората приемат етикетите като заместител на разбирателството, като по този начин отблъскват по-дълбокото разбиране или вникване в конкретните случаи. Както отбелязва и бенедиктинската монахиня и доктор по теория на говорната комуникация сестра Joan D. Chittister: „Докато не се осъзнаят начините, по които нашите думи и комуникационни модели изключват хората, ..., има малка надежда, че с всичките си добри намерения, действително бихме направили много за коригиране фундамента на изключването” (Chittister, 1979: 7).

Основната предпоставка за недопускане на социална ексклузия в религиозните общности е съвместната молитва за „всички и всичко”, както и индивидуалното обръщане към Небесния Отец с молитва не само за лична подкрепа, а и за всеки отруден и обременен, изпаднал в неволя или заблуждение, за болните и онеправданите, за всички нуждаещи се. Изхождайки от този молитвен и евхаристичен смисъл на инклузията като онтологично присъща на Православната църква, Вселенският патриарх Вартоломей отбелязва: „Където има предразсъдъци и предубеждения, там няма молитва. ... В молитвата ние трябва да се грижим за другите, за целия свят и особено за онези, които не могат да се защитят сами. Иначе молитвата става нещо по-лошо от „егоистична” – тя започва да ни разделя от света, да ни отделя от него... Истинската молитва ни открива чувството за общност: не удобна самодостатъчност, а единение, примирение с цялото човечество и с цялото Божие творение.” (Вартоломей, 2008: 161).

За това и социалната етика, функционираща в образователния контекст на обучението по религия, „не може да бъде херметически *затворена система*, а трябва да следва един *отворен* подход към конкретните социални реалности” (Пётров, 2004: 242), което означава „да притежава диалогичност и инклузивност спрямо историческия, социалния и културния контекст” (Тутеков, 2013: 278).

Освен специфично конфесионалните подходи към проблема, съвременното обучение по религия е призвано да прилага педагогически стратегии за избягване на насаждането на стереотипи, които да отговорят на актуалните предизвикателства пред общото образование и да кореспондират с ценностите на гражданското общество. Те включват:

– зачитане произхода на всички ученици;

- осъзнаване на културната или религиозна идентичност като ценност, даваща принос в разнообразието от традиции и разбиране на плурализма в рамките на традициите;

- учене от мненията на другите, без да се губят собствените религиозни корени и стимулиране на критично мислене;

- избягване идеализирането на култури, религии, нации;

- избягване на позицията за хомогенизиране и игнориране на различията и йерархиите в рамките на доминиращите групи;

- изобличаване на универсализма в политиката, който води до неравнопоставено положение на съответните религиозни и културни групи;

- разширяване на границите на светогледа: наличие на „корени” и „крила”, проучване отвъд познатите хоризонти; признаване на добрите постижения в разнообразния духовен опит на човечеството.

Как може учениците, изучаващи религия, да бъдат активно ангажирани в отговор на нуждите на социалнослабите лица в своята общност?

Училищното обучение по религия може да даде своя огромен принос във формирането на активна позитивна реакция у учащите по въпросите на бедността и липсата на социално включване. Фокусираното търсене на връзки между тази проблематика и религиозното съдържание в рамките на формалната учебна програма по религия предлага разнообразие от дейности, в които да се предизвика активната съпричастност на учениците. Библейските предизвикателства „Първи и последни”, „Добрият самарянин”, „Притча за бедния Лазар”, „Който е без грях, първи да хвърли камък”, „Христос измива краката на учениците Си” и др. дават възможност за интериоризиране на такива добродетели като милосърдие, търпимост, смирение, равнопоставеност в общуването, осъзната насоченост към служене на другите. В контекста на тази проблематика те могат да бъдат ангажирани чрез насърчаване и подкрепа на благотворителни и защитаващи справедлива кауза инициативи.

Една ефективна стратегия за стимулиране на личната съпричастност е провеждането и презентирането на ученически видеоинтервюта със съученици, родители, учители, училищен персонал, показващи как те възприемат определени благотворителни и защитаващи справедлива кауза инициативи, защо са съпричастни, какво мислят по отношение на очакваните резултати. Учителят по религия, подпомаган и от други колеги, може да систематизира и оформи събрания материал, който да стане обществено достояние чрез публикуването му в училищния сайт, както и чрез подходящо представяне в медиите.

Повишаването на дела на предлаганите за обсъждане в часовете по религия *водещи въпроси* по отношение проблемите на социалната инклузия и бедността в частност изисква фокусирано внимание върху теми като:

- свобода на религията и вярата: плурализъм;

- акцент върху свързаната с националната идентичност вяра, но и позна-

ване и разбиране на вярата и ценностите на другите, включително и на нерелигиозните убеждения;

- толерантност към различieto и оценка на разнообразието в контекста на съвременна Европа;

- многообразие от форми на религиозно изразяване в рамките на училището:

- религиозно облекло, храна, символи и др.

- религиозните обичаи в семейството, в училището или в контекста на проведени наблюдения по време на екскурзия/посещения на храма;

- реакции към различното и новото;

- демократични принципи: гласът на учениците;

- многото лица на бедността: физическа, духовна, морална, социална и културна; бедност на амбиция и очаквания; на достъп до информационни технологии, на възможности и опит и др.;

- благосъстоянието и човешките права: вслушване в гласовете на бедните;

- Религията: част от проблема или част от решението? Силата на религията.;

- Духовни измерения на благотворителността. „Кой на кого помага?“

Задачите, чрез осъществяването на които може да бъде подпомогната инклузията в обучението по религия, най-общо се свеждат до следното:

- ангажиране на обучаемите в дискусии и формиране на активно гражданско отношение, вдъхновено от вярата и хората на вярата;

- взаимно уважение;

- зададен от учителя модел как да се говори за религията;

- участие на учениците в подкрепа на инициативи, свързани с благотворителност и справедливост;

- социална загриженост, подкрепена от положителни действия;

- чувствителност към бедността и социалното изключване;

- разбиране на разнообразието от значения на понятието „бедност“;

- стимулиране на размисъл и дебат за отношението към бедността през времето чрез използване средствата на литературата, изкуството и киното;

- разискване на генерирани от учениците техни собствени въпроси;

- запознаване със социалното служение на Църквата, информиране и съпричастност към инициативи на църковни енории, свързани с дела на милосърдие и социална подкрепа за илюстриране на това, как подпомагането на болните и бедните е започнало именно в религиозните общности, подкрепяно от даренията на вярващите;

- важноста на това днес да се сътрудничи на общинските структури, осъществяващи социални грижи.

Примерни методи за социална инклузия в обучението по религия

- **Демократични и творчески методи на преподаване:** дискусии, кооперативно учене, работа по проекти, размяна на ролите²⁾ – учениците като

преподаватели, използване на лични истории за положителна промяна и свидетелства за трансформиращата сила на вярата.

– **Етикети и стереотипи:** можеш ли да дадеш примери за някои етикети по отношение на хората? Помисли за стереотипите, които етикетират някои нации, групи от хора. Дайте примери.

– **Фокусиран въпрос: Какво е „беден човек“?** – не може да задоволи своите основни физиологични нужди; не може да си позволи пълноценна храна: 6 милиона деца умират от глад всяка година, 17 000 – на ден. Търсене в www.worldmapper.org на примери как това „изкривява“, променя картата на света; не може да си плаща наема и общинските данъци; не може да си позволи да потърси лекар в случай на болест; не може да плаща необходимите му лекарства; носи дрехи, докато вече не са използвани; не може да си позволи подходящи обувки; има трудности да плаща за училищни разходи на децата си или да планира тяхното по-нататъшно образование; не може да си позволи да удовлетвори своите културни или интелектуални потребности; чувства се несигурен за бъдещето; не вижда смисъл в живота и перспективи за подобряване.

– **Въпроси за размисъл с опора визуална нагледност (снимка, картина, кратко видео), представяща беден човек:** Какво е посланието, което авторът на тази картина (снимка, видео) иска да ни изпрати? Къде е направена тази снимка (картина, видео)? Кога е направена? Какво е настроението, отразено в нея? Кой е изобразеният човек на снимката? Какъв пол, расова група и класа представлява лицето? Представете си неговия предишен живот и неговото бъдеще. Какво е изражението на лицето?

– **Метод „Да се вслушаме в гласа на бедните“:** „През последните две години не сме празнували всички празници с другите. Не можем да си позволим да поканим някого къщи, а и се чувстваме неудобно да гостуваме на другите, без да носим подарък. Преди бяхме свикнали да празнуваме рождениците си дни, като каним гости, обикновено около десетина приятели и роднини. Често им ходехме и на гости, когато можехме да си позволим да купим цветя и малки подаръци. Липсата на контакт ни депресира, създава постоянно чувство на нещастие и ниско самочувствие.“

– **Дискусия „Бедността в съвременното общество“:** пропаст между богати и бедни; съотношение и зависимости между бедността и развитието на икономиката; бедността като стимул за престъпност; бедност и безработица; драматично нарастване на смъртността; високо ниво на консумацията на алкохол; високо ниво на самоубийствата.

– **Дискусия „Произход на бедността“:** поляризиране на обществото; реструктуриране на индустрията; нарастваща безработица; затваряне на големите предприятия; поляризирано и диференцирано общество; нежелание на някои хора да работят.

– **Дискусия „Рискови групи“:** многодетни семейства; семейства с един родител; хора с увреждания; безработни хора в предпензионна възраст – остарели знания и умения, неконкурентоспособни на новия пазар; старите хора; бездомните; възрастни самотни хора; напусналите училище без диплома за завършено образование; поминък на отпадналите от училище.

– **Метод „Дърво на решенията“** и други методи за решаване на проблеми и дискуссионни въпроси в обучението по религия.

– **Включване на всички ученици в дискусиите**, например чрез: работа по двойки, подреждане в редица (line-ups), пешеходни дебати и др. форми на кооперативно учене.

Обща констатация е, че за да бъде стратегията на обучение ефективна за всяка една етническа или социално-икономическа група, тя трябва да бъде ефективна и за другите. Ето защо е важно вниманието да се фокусира върху подобряване на резултатите от обучението на всички деца, включително и на тези, живеещи в бедност.

Основното в нашите констатации е, че качеството на преподаването има решаващо значение. Промяната на учебните процеси и методи на преподаване (напр. кооперативно учене, аудио-визуални средства, метакогнитивни стратегии) предоставят най-висок принос в резултатите от инклузивното обучение на деца в ситуация на социална ексклузия. Обикновената промяна на начина на преподаване чрез използване на ИКТ или нови учебни планове е много по-малко ефективна. Тези стратегии могат да се прилагат във всички образователни етапи – от предучилищното възпитание до края на средното образование.

Най-мощните подходи се идентифицират чрез използване на добре формулирани, добре поддържани и добре изпълнявани програми и практики, включващи обширно непрекъснато професионално развитие в рамките на училищния контекст. Ранната интервенция е особено успешна там, където първоначално се предприемат превантивни стратегии с целия клас, последвани от индивидуална работа с малкия брой ученици, които се нуждаят от инклузивна подкрепа и допълнително обучение.

За да се гарантира, че специалните ресурси са насочени именно към децата, които се нуждаят най-много от тях, в инклузивното обучение е необходимо да се осъществява стриктно наблюдение на напредъка на учениците (особено на уязвимите групи). Данните, осигурени от педагогическата обсервация, са изключително важни по отношение актуализирането на целите на обучение и повишаване на неговото качество и ефективност.

Извън непосредствения контекст на обучението могат да бъдат идентифицирани редица по-широки училищни стратегии, които осигуряват действена социална инклузия в дългосрочен план. Те включват: развитие на социални и емоционални компетенции с помощта на социални и емоционални програми

за обучение, повишаване мотивацията на учениците, подкрепа на училищните преходи³⁾, както и ангажиране на родителите в обучението на детето им от ранна възраст. Значението на силното и вдъхновяващо лидерство, осъществявано от страна на учителите и училищното ръководство, което създава култура на високи очаквания и професионализъм, се подчертава във всички съвременни педагогически изследвания (Sharples et al., 2011: 25–26).

Ясно е, че отговорността за социалната инклузия и приобщаването на деца-та и младите хора в ситуация на бедност се простира далече зад пределите на училищата. Въпреки това не можем да не отбележим важната роля, която образователните институции играят в този процес, и да не подчертаем значението на обучението по религия в частност. Именно религиозното познание в съчетание с използването на съвременни образователни технологии при разкриване на традиционните ценности е способно да предизвика личен рефлексивен отговор и да даде принос за практическото осъществяване на социалната инклузия. Защото, както подчертава и Вселенският патриарх Вартоломей: „Днес ясно разбираме, че всички ние сме тясно свързани един с друг и всички зависим един от друг. Стигаме до мисълта, че в света няма нищо самодостатъчно и автономно. Осъзнаваме, че в света има само едно сериозно различие – между чувството за отговорност и неговото отсъствие.” (Вартоломей, 2008: 167).

БЕЛЕЖКИ

1. Според Таундсенд относителна бедност е, когато индивидът не разполага с необходимите ресурси, за да получи онзи вид храна, да участва в онези дейности и да се наслаждава на онези условия на живот и удоволствия, които са обичайни или поне желани и подкрепяни в обществото, към което принадлежи. Вж.: Townsend, P. (1962). The Meaning of Poverty . // *British Journal of Sociology*, Vol. 13, No 3, pp. 210–227.
2. *Turning the tables* – обрат в позициите. Фразата често се използва, когато по-слабата позиция впоследствие заема господстващо положение.
3. В това отношение изключително полезна за учителя, преподаващ в началния етап на основното образование може да бъде статията на Ангелова, Л. (2009). *Проблеми на интеркултурната компетентност при прехода между предучилищна и начална училищна възраст*. // *Предучилищно възпитание* (София), LVII, N 10, с. 17–21.

ЛИТЕРАТУРА

- Вартоломей, патриарх Вселенский. (2008). *Приобщение к тайнству. Православие в современном мире*. Москва.
- Тутеков, С. (2013). Богословието на личността като *conditio sine qua non* на православната социална етика. // *Сб. „Теология и социум. Съвременни перспективи”*, София.

- Лубардић, Б. (2010). *Шта је то људско биће? – Савремена православна антропологија*. // Богословље, бр. 1–2, Београд.
- Chittister, J. (1979). *Talking Your Way Out of Touch*. LCWR Newsletter 7, no. 2, June 1979.
- Sharples, J., Slavin, R., Chambers, B., Sharp, C. (2011). *Effective classroom strategies for closing the gap in educational achievement for children and young people living in poverty, including white working-class boys*. Centre for Excellence and Outcomes in Children and Young People's Services, London.
- Πέτρου, Ι. (2004). *Χριστιανισμός και κοινωνία*, Κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων του Χριστιανισμού με την Κοινωνία και τον Πολιτισμό. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

SOCIAL INCLUSION IN CONTEMPORARY RELIGIOUS EDUCATION

Abstract. Subject of this paper are poverty and social exclusion as problems of inclusive religion education. Here we present examples of methods and opportunities for social inclusion in the teaching of religion.

Assoc. prof. Magdalena Legkostup, PhD

✉ St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo
2, T. Tarnovski Str.
5003, Veliko Turnovo, Bulgaria
E-mail: m_legkostup@abv.bg